

Universitetet i Tartu

Institutt for germansk,

romansk og slavisk filologi

Avdeling for skandinavistikk

Partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema»

En komparativ analyse

BA oppgave

Norman Pirk

Veiledere: Anu Laanemets

Snorre Karkkonen Svensson

Tartu 2013

Innhold

1	Innledning	4
2	Teori, metode og empirisk materiale.....	6
2.1	Teori	6
2.1.1	Partikler og partikkelverb	6
2.1.2	Polysemi.....	8
2.1.3	Kognitiv lingvistikk	9
2.2	Metode.....	10
2.2.1	Bildeskjemaer	10
2.2.2	Konseptuelle metaforer	11
2.3	Tidligere forskning	13
2.4	Materialet	14
3	Analyse	16
3.1	Syntaktisk analyse av «komme ut» og «välja tulema»	16
3.2	Kvantitativ analyse.....	17
3.3	Kognitiv-semantisk analyse av konkrete betydninger av «komme ut» og «välja tulema»	21
3.3.1	Landemerket er en slags bygning eller værelse	21
3.3.2	Landemerket er et kjøretøy	21
3.3.3	Landemerket er skog eller noe lignende	22
3.3.4	Landemerket er et levende vesen	23
3.3.5	Endepunktet til handlingen er viktig.....	24

3.3.6	Trajektoren er lyd.....	25
3.3.7	Landemerket er et større område	25
3.3.8	Landemerket er ei slags linje	26
3.3.9	Partikkelverbet innebærer også en slags aktivitet.....	26
3.3.10	Trajektoren kommer til syne	27
3.3.11	Trajektoren ligger først under noe	28
3.3.12	Landemerket er væske	29
3.4	Kognitiv-semantisk analyse av metaforiske betydninger av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema»	29
4	Resultater	33
5	Sammenfatning	34
6	Resümee.....	36
	Litteratur	38

1 Innledning

Betydning eller som oftest betydninger av språklige enheter er noe som er verdt til å se litt nærmere på. Det å forstå hva språklige enheter konvensjonelt henviser til i omverdenen er viktig når man lærer seg andre språk, men kanskje enda viktigere når man vil beherske sitt eget morsmål. Når det gjelder språk, er det klart at de er forskjellige. De høres ulikt ut, de har forskjellige ord for å betegne samme objekter, de har forskjellige måter å sette opp ord i rekkefølge på, og kulturene hvor forskjellige språk brukes er ulike. Men det er likevel noe som er felles for alle språk, nemlig det at de brukes på én og samme planet. Dette i sin tur betyr at det finnes visse aspekter ved livet som er felles for en stor del språkbrukere. For eksempel sover man vanligvis liggende, går rundt oppreist og beveger seg i forhold til forskjellige romlige omgivelser. Det er nettopp dette forholdet mellom ganske store likheter ved menneskenes kroppslige oppfatning av verden og realisering av denne oppfatningen i språk som gjør det spesielt interessant å undersøke likheter og ulikheter språk imellom.

I løpet av tiden jeg har lært norsk har jeg lagt merke til det at for eksempel adverb brukes i forskjellige situasjoner både i norsk og mitt morsmål, estisk. Det har gjort meg interessert i å analysere bruken av en språklig enhet i begge språkene. I denne oppgava konsentrerer jeg meg om polysemien ved det norske partikkelverbene «komme ut» og den estisk ekvivalenten «välja tulema». Bestanddelene av disse partikkelverbene er frekvente i både norsk og estisk. Ifølge AKSIS: Norsk tekstarkiv som baserer seg 150 millioner ord tilhører ordformene «kommer», «kom», «komme» og «ut» blant de 200 mest brukte ordformer i norsk (Aksis: Norsk tekstarkiv 2013). Både «tulema» og «välja» tilhører ifølge Estisk frekvensordbok (Eesti kirjakeele sagedussõnastik) blant de første 100 mest frekvente ord.

På grunn av at norsk tilhører til den indoeuropeiske og estisk til den uralske språkfamilie er også «utseendet» til norsk ganske annerledes fra «utseendet» til det estiske språket. Med det at språkene «ser ulike ut» mener jeg at det finnes åpenbare forskjeller i språkernes fonetikk, fonologi, morfologi og syntaks. Dette kommer allerede fram i uttrykkene jeg skal analysere i min oppgave, nemlig i norsk står partikkelen «ut» etter verbet «komme» mens i estisk står «välja» foran verbet «tulema». Men det jeg er mest interessert i er semantikken til «komme ut» og «välja tulema».

I denne oppgava undersøker jeg betydningene til det norske partikkelverbet «komme ut» og det estiske partikkelverbet «välja tulema». Det sentrale spørsmålet for min analyse er: Hvilke likheter og ulikheter det finnes i betydninger til disse partikkelverbene og situasjoner de brukes? I tillegg til dette forsøker jeg å begrunne hvorfor det er nettopp partikkelen

«ut»/«välja» som blir brukt i visse kontekster. Mitt formål er å få fram de viktigste aspektene ved betydningen og bruken av «komme ut» og «välja tulema» innenfor rammene av det utvalgte analysematerialet.

For min analyse av hvilken betydning «komme ut» og «välja tulema» bruker jeg bildeskjemaer og konseptuelle metaforer som analytiske redskap. De sistnevnte begreper er kjent innenfor kognitiv lingvistikk og har blitt utviklet av forskere som for eksempel Lakoff, Johnson, Langacker, Gibbs osv. Ved hjelp av bildeskjemaer og konseptuelle metaforer forsøker man å forklare at språket er påvirket av hvordan man oppfatter det som man blir omgitt av.

Selve analysen baserer jeg på materialet fra Leksikografisk bokmålskorpus (utarbeidet av UiO: Institutt for lingvistiske og nordiske studier) og Det estiske skjønnlitterære korpus (utarbeidet av: Universitetet i Tartu). Materialet gjenspeiler bruken av «komme ut» og «välja tulema» i nyere skjønnlitterære tekster som er skrevet henholdsvis på norsk og estisk. Utfra min egen erfaring av å bruke norsk og estisk antar jeg at «komme ut» og «välja tulema» blir brukt polysemisk for å uttrykke både konkret romlig bevegelse og abstrakte situasjoner. Jeg antar at likheter mellom norsk og estisk kan finnes med både konkret og metaforisk bruk av disse partikkelverbene, fordi man har en lignende fysisk oppfatning av verden. Forskjellene kan derimot finnes på grunn av man konsueptualiserer den samme situasjonen ulikt i norsk og estisk..

Det er to hoveddeler i oppgava – en teoridel og en analysedel, henholdsvis kapitlene 2 og 3. I kapittel 2 definerer jeg først termene «partikkel», «partikkelverb» og «polysemi». Deretter introduserer jeg kognitiv lingvistikk og kognitiv semantikk. Videre presenterer jeg analysemetoden og tidligere studier. Til sist beskriver jeg analysematerialet. I kapittel 3 analyserer jeg betydninger av «komme ut» og «välja tulema» i konkrete og metaforiske betydninger, og presenterer resultatene. De siste to kapitlene er henholdsvis sammendrag og resymé på estisk.

Det har ikke blitt gjort mange studier som omhandler norsk og estisk, og derfor kan oppgavas resultat være basis for videre komparative lingvistiske studier. Oppgava kan være til nytte for nordmenn som er interessert i å lære seg estisk og estere som vil lære seg norsk. Sist og ikke minst er denne oppgava for meg en måte å forbedre mine kunnskaper i norsk og estisk på.

2 Teori, metode og empirisk materiale

I dette kapitlet gjør jeg rede for den teoretiske bakgrunnen som er relevant for min analyse, presenterer analysemetoden og beskriver det empiriske materialet for min studie. Til å begynne med avklarer jeg hva jeg forstår med termene «partikkelverb» og «partikkel» innenfor rammene av denne oppgava. Deretter forklarer jeg begrepet «polysemi». Videre beskriver jeg kognitiv lingvistikk og forklarer litt grundigere kognitiv semantikk, som utgjør den viktigste grunnen for min studie. I tillegg presenterer jeg to tilganger innenfor kognitiv semantikk som er basis for min analyse, nemlig bildeskjemaer og konseptuelle metaforer. Jeg introduserer også tidligere forskning. Til slutt beskriver jeg analysematerialet.

2.1 Teori

2.1.1 Partikler og partikkelverb

Siden jeg analyserer partiklene i sammenheng med verb, betegner termen «partikkel»¹ enten et adverb eller en preposisjon som danner en enhet sammen med verbet (Golden et al. 2011: 124). Når det gjelder partikkelen «ut» finnes forskjellige tilnærminger som kaller partikkelen enten for et adverb eller en preposisjon. I både *Norsk som fremmedspråk* (Golden et al. 2011) og *Norsk grammatikk for andrespråklærere* (Hagen 2008) brukes termen «adverb». Ifølge Faarlund et al. (1997: 446) er verbalpartikler preposisjoner som ikke har leksikalsk innhold og som står uten utfylling. Faarlund et al. (1997: 412) forklarer at utfra syntaktiske kriterier er «inn», «ut» osv. preposisjoner, som «inn» i setningen «Jeg satte sykkel min inn». Noe som viser at det ikke råder helt klar forbindelse på område, er den inkonsekvensen som vi kan konstatere ved å se på verbalpartikler i Norsk referansegrammatikk. Ifølge den ovennevnte definisjonen skulle preposisjonene stå uten utfylling for at man skal kunne kalle dem verbpartikler, men det finnes eksempler på verbpartikler med preposisjoner som har utfylling, som i eksemplene «Han drakk opp vinen» eller «Har du fylt ut kupongen» (Faarlund et al. 1997: 447). Men dette er ikke noe jeg vier særlig oppmerksomhet i min oppgave, og jeg går videre med å forklare termen «partikkelverb».

Enheter som består av et verb og en partikkel har hatt forskjellige tilnærminger. I *Norsk referansegrammatikk* brukes både «sammensetning med preposisjon som forledd», «verbfrase», «fast» og «løs sammensetning» (Faarlund et al. 1997: 83). Jon Erik Hagen har

---

¹ Termen «partikkel» blir også kalt for «verbalpartikkel» (Faarlund et al. 1997) og «verbpartikkel» (Hagen 2008)

valgt å nærme seg enhetene fra partiklenes «synsvinkel» og kaller dem for «bundne adverbialer» eller «styringsløse preposisjoner» (Hagen 2008: 134; 173). Når det gjelder det estiske språket kalles lignende enheter for «ühendverbid» (no: sammensatte verb²) (Erelt et al. 1993: 20). For å vise til slike verbkonstruksjoner i min oppgave bruker jeg termen «partikkelverb» fordi ved siden av å se på betydningene av «komme ut» og «välja tulema» analyserer jeg også bruken av nettopp partiklene «ut» og «välja» i «komme ut» og «välja tulema». Dette stemmer overens med Golden et al. (2011), Strzelecka (2003) og Berntsen i (2009) som anvender termen «partikkelverb».

Ifølge Eesti keele grammatika II (framover i oppgava EKG II) består partikkeldelen av partikkelverbet av et adverb som uttrykker retning og tilstand eller har perfektiv eller modal betydning, (Erelt et al. 1993: 20). Partiklene «ut» og «välja» tilhører blant retningsadverb, og ifølge EKG II (Erelt et al. 1993: 21) kan de være en del av to slags partikkelverb:

- 1) Unike partikkelverb som består av deler som har et begrenset antall mulige kombinasjoner; enheten danner en helhet både syntaktisk og semantisk sett, og den har fått en ny betydning, f. eks. «maha võtma» (no³: ta ned; gå ned i vekt), «ütle pingutama» (no: spenne over; overdrive)
- 2) Vanlige partikkelverb består av delene som bevarer sin egen betydning men danner likevel en syntaktisk helhet, f. eks. «eemale minema» (no: gå bortover), «alla kukkuma» (no: falle ned).

Både i norsk og estisk kan partikkelen være en del av verbet eller atskilt (Faarlund et al. 1997: 83; Golden et al. 2011: 125 – 126; Erelt et al. 2007: 173). La oss se på noen eksempler på begge slags partikkelverb med eksempler fra *Norsk referansegrammatikk*, *Norsk som fremmedspråk* og *Eesti keele käsiraamat*.

- (1) tilhøre
- (2) høre til
- (3) innsovne
- (4) sovne inn
- (5) ülehindama (no: overvurdere)

---

² Både her og videre i oppgava er oversettelsene mine egne

³ Både her og framover i oppgava gir jeg først bokstavelig oversettelse og deretter ekvivalenten, f. eks. no: ta ned (bokstavelig oversettelse); gå ned i vekt (ekvivalententen). Når jeg bare gir en oversettelse, overlapper den bokstavelige oversettelsen og ekvivalenten.

(6) üle hindama (no: vurdere over; overvurdere)

(7) sisse kukkuma (no: falle inn; falle ned i)

Partikkelverb med preposisjon eller adverb som prefiks er langt vanligere i norsk enn i estisk. Partikkelverbene som står splittet er derimot et fenomen som preger begge språkene, og dette er den viktigste grunnen til at jeg har valgt et splittet partikkelverb til analysen min.

Partikkelverbenes løse og sammensatte former har stilistiske forskjeller, og man kan ikke alltid bruke begge formene i det samme tilfellet (Golden et al. 2011: 125–126). Etter å ha søkt opp betydninger av begge former av noen partikkelverb i Bokmålsordboka og Estisk ordbok (Eesti keele seletav sõnaraamat), kan jeg si at i tillegg til det sistnevnte kan det også finnes forskjeller i det at en form kan ha flere betydninger enn den andre. For eksempel har «utkomme» ifølge Bokmålsordboka bare én betydning, mens eksemplene med «komme ut» fantes under flere forskjellige betydninger.

2.1.2 Polysemi

Polysemi betyr at en språklig form har flere betydninger (Leech 1977: 102), og at disse betydningene er relatert (Leech 1977: 228). Leech framhever også at betydningene kan være «i slekt med hverandre» på to måter, enten historisk sett (betydningenes oppkomst kan bevises diakronisk) eller psykologisk sett (dagens brukere av språket har en intuitiv følelse at betydningene er relatert) (Leech 1977: 228).

Innenfor kognitiv lingvistikk er polysemi et fenomen som kan være basis for forskjellige slags studier. Ronald W. Langacker hevder at et leksikalsk element som blir brukt med en viss hyppighet nesten alltid er polysemisk, dvs. det har flere relaterte betydninger som alle har blitt konseptualisert i en viss grad (Langacker 2008: 37). Noen av disse relaterte betydninger er mer prototypiske (sentrale) enn andre, og noen av dem kan utdypes med tanke på de mer prototypiske betydninger. (Langacker 2008: 37).

Polysemi gjelder også for partikkelverb og partikkelverbkonstruksjoner. Dette kommer fram i eksemplene fra google.com:

(8) Han har nå tatt av åtte kilo, og kommet i mye bedre form

(9) Flyet tok av på egen hånd

I eksempel (8) har partikkelverbet «ta av» betydningen 'gå ned i vekt', og i (9) 'lette'.

2.1.3 Kognitiv lingvistikk

Det viktigste grunnlaget for min studie er prinsippene innenfor den kognitive lingvistikken. Kognitiv lingvistikk undersøker relasjoner mellom språk, sinn og sosial-fysisk erfaring (Evans, et al. 2007: 1). Ifølge Evans et al. (2007: 5) kan man dele kognitiv lingvistikk i to grunnområder man forsker på, nemlig kognitiv grammatikk og kognitiv semantikk, men disse feltene er likevel nært knyttet til hverandre. Taylor framhever semantikkens viktighet innenfor den kognitive grammatikken med det at enhetenes (ord, forskjellige konstruksjoner, osv.) betydning påvirker hvordan man bruker dem i syntaktiske kontekster (Taylor 2003: 29).

Ved siden av det at grammatikken innenfor kognitiv lingvistikk ses på som symbolsk, regnes det også at den er bruk-basert (Evans et al. 2007: 22; Taylor 2003: 27). Det betyr at talerens viten om språket er dannet ved abstraksjonen av symbolske enheter fra språkbruken vedkommende har opplevd gjennom livet. For eksempel bevarer språkbrukere former som forekommer ofte, og talernes språkkompetanse utvikler seg i sammenheng med lingvistisk erfaring (Taylor 2003: 28). Dette betyr at språket ikke er medfødt. Man lærer det ved innputt, og i løpet av tiden systematiserer man inputten ved kognitive ferdigheter.

2.1.3.1 Kognitiv semantikk

Innenfor kognitiv semantikk finnes det flere teorier, og det som preger en enkelt teori er avhengig av det hva forskere er interessert i utgangspunktet (Evans et al. 2007: 6). Likevel finnes det noen prinsipper som er felles for alle disse teoriene. Evans et al. (2007: 6 – 9) presenterer dem:

1. **Konseptuell struktur er legemliggjort** (embodied). Det betyr at man har et syn på verden som er avhengig av art. For eksempel finnes det store forskjeller i det hvordan forskjellige arter sanser farger, eller hvordan de ser. Mens menneskene kan se flere ulike farger, kan kaniner og katter se bare to. Når man tenker på det hvordan slanger ser (infrarødt), er det ganske forskjellig fra menneskenes oppfatning av det visuelle. Konseptene vi har tilgang til og måten vi opplever virkeligheten, tenker på den og snakker om den på, er avhengige av vår legemliggjøring. Vi snakker om det vi kan sanse og forestille oss, og dette stammer fra vår kroppslige erfaring.
2. **Semantisk struktur er konseptuell struktur**. Det betyr at språket refererer til konsept hos språkbrukeren og ikke direkte til enheter som ligger eksisterer objektivt i virkelig ekstern verden. Den kognitive semantikken hevder også at betydningene som henger sammen med lingvistiske enheter (f. eks. ord), danner bare ei undergruppe av mulige

konsepter, fordi vi har flere tanker, ideer og følelser enn vi konvensjonelt kan overføre til språk.

3. **Representasjonen av betydning er encyklopedisk.** Dette betyr at leksikalske enheter ikke bærer bare en helt klar betydning med seg. De er heller i relasjon med en viss konsept eller et visst konseptuelt domene og har flere mindre omfattende betydninger. For eksempel er mange ord knyttet til én konvensjonell betydning, men innenfor den kognitive lingvistikken ses på det slik at man har flere relaterte betydninger å velge mellom. Man baserer sitt valg på konteksten og velger en passende betydning.
4. **Konstruksjonen av betydning er konseptualisering.** Det betyr at selve språket ikke koder betydning, men betydningen er konstruert på det konseptuelle nivået. Betydning regnes å være en prosess, ikke noe konkret som kan pakkes inn av språket.

2.2 Metode

Som sagt finnes det flere teorier som omhandler semantikk innenfor kognitiv lingvistik (Evans et al. 2007). Teoriene som er mest relevante for denne oppgava er teorien om bildeskjemaer og teorien om konseptuelle metaforer. De utjør dermed analysemodellen for min analyse av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema».

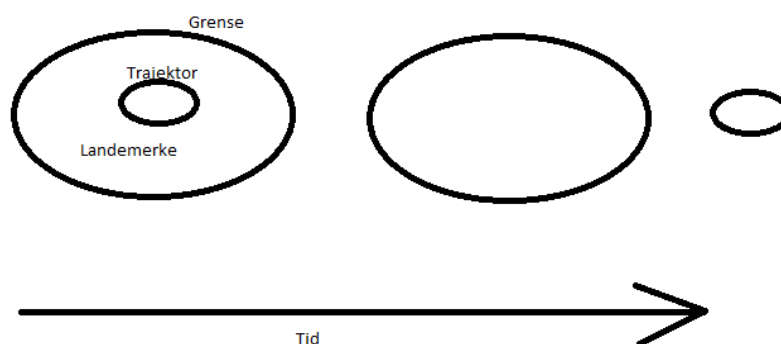
2.2.1 Bildeskjemaer

Ifølge Langacker (2008: 32) forstår man med bildeskjemaer skjematiserte aktivitetsmønstre abstrahert fra hverdagslivets kroppslig erfaring, spesielt når det gjelder syn, rom, bevegelse og kraft. Med hjelp av skjemaene kan man gi opphav til vanskeligere og mer abstrakte konsept (Langacker 2008: 32). Lakoff og Johnson (1999: 30) framhever at bildeskjemaer skildrer hva en romlig relasjon er, men de eksisterer ikke i den eksterne verden. Det vil si at vi ikke ser romlige relasjoner på samme måte som vi ser fysiske objekter. De påstår at man bruker konsept for romlige relasjoner ubevisst (Lakoff & Johnson 1999: 31). For å illustrere denne påstanden skildrer de hva man opplever når man ser en sommerfugl i hagen. Man må forestille seg at hagens grenser utvider seg oppover i luften og danner dermed en tredimensjonal beholder. Man må også plassere sommerfuglen i den konseptuelle beholderen. I dette eksempelet er sommerfuglen et objekt som beveger seg, slike objekter kaller man for trajektorer (trajectory). Hagen som en konseptuell tredimensjonell beholder i eksempelet

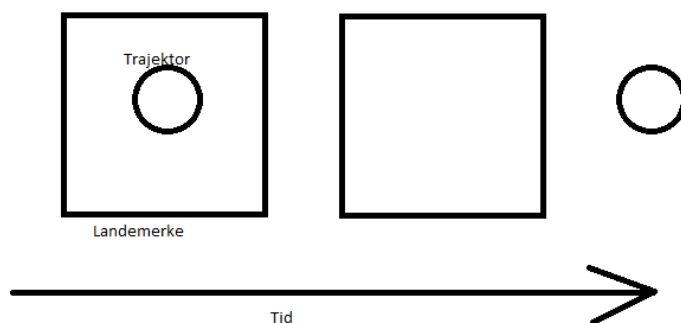
ovenfor fungerer som grunnen, den kaller man for landemerke (landmark). (Lakoff & Johnson 1999: 31)

I min studie bruker jeg to sentrale bildeskjemaer, SENTRUM-PERIFERI-skjema og BEHOLDER-skjema. Med SENTRUM-PERIFERI-skjemaet forstår man at det finnes en indre del av noe (sentrum), det som ligger enten innenfor eller utenfor sentrumet, og også en viss grense som gjør det mulig å bestemme om man befinner seg i sentrum eller i periferien. Det som er forskjellig ved BEHOLDER-skjemaet er at grensen er erstattet av en tredimensjonell beholder. (Strzelecka 2003: 145 – 148)

På grunnlag av Strzelecka (2003) har jeg skjematisert de to bildeskjemaene:

Figur 1. SENTRUM-PERIFERI-skjema for den konkrete betydningen av «ut». Landemerket er et begrenset område, og trajektoren blir skilt fra landemerket.

Figur 2. BEHOLDER-skjema for den konkrete betydningen av «ut». Landemerke er en beholder, og trajektoren blir skilt fra landemerket.

2.2.2 Konseptuelle metaforer

I sin bok «Metaphors We Live By» (Hverdagslivets metaforer) hevder Lakoff og Johnson at det konseptuelle systemet man har for å tenke og handle er metaforisk i sin natur (Lakoff & Johnson 2003: 3). Gibbs (1994: 6) mener at konseptuelle metaforer oppstår når man forsøker å forstå vanskelige, abstrakte eller mindre entydige konsepter med hjelp av kjente

ideer. Hans eksempel som er hentet fra Emily Dickinsons dikt «I taste a Liqour Never Brewed» gjelder kjærlighet (det abstrakte konseptet) som blir forklart med hjelp av næringsstoff (det kjente konseptet), «I'm starved for your affection». Her kan man klart se, at man drar paralleller mellom følelsene som å være sulten (det kjente konseptet) og å elske noen (det abstrakte konseptet). Gibbs hevder også at en stor del av det hvordan vi konseptualiserer erfaring er metaforisk, og det motiverer oss å tenke på en kreativ måte (Gibbs 1994: 7). Lakoff og Johnson (2003: 4) illustrerer påstanden om at det konseptuelle systemet er metaforisk med hjelp av domenet «debatt» som blir sammenlignet med konseptet «krig». Altså, den konseptuelle metaforen er DEBATT ER KRIG. Uttrykkene som for eksempel «gå i forsvar» og «kryssild» blir jo ikke bare brukt for å beskrive krigssituasjoner. Slike uttrykk brukes også i hverdagslivet når man krangler med noen, diskuterer noe, o.l., men da metaforisk. Likhetene mellom krig og debatt gjør det mulig å bruke uttrykkene knyttet til krig i hverdagslige situasjoner. Gibbs (1994: 249) hevder at lignende eksempler viser at det finnes en sterk forbindelse mellom vår metaforiske oppfatning av erfaring, og språket vi bruker for å beskrive erfaringa. Man forstår mange metaforer ubevisst, fordi de fleste metaforiske uttrykk er direkte språklige forekomster av allerede eksisterende konseptuelle representasjoner mellom konseptuelle domener (Gibbs 1994: 251).

Ifølge Lakoff og Johnson (2003) finnes det forskjellige konseptuelle metaforer som styrer våre tanker og språklig atferd. Blant disse er for eksempel ontologiske metaforer (SINNET ER EN MASKIN: Du har en skrue løs) og retningsmetaforer som har mye å gjøre med romlig orientering (GLAD ER OPPE, TRIST ER NEDE: Jeg er høyt oppe og langt nede). Det som særpreger retningsmetaforer er at det organiseres et helt system konsepter med hjelp av bare ett annet konsept (Lakoff & Johnson 2003: 14). Lakoff og Johnson hevder at strukturen for våre romlige konsept oppstår fra vår konstante romlige erfaring (Lakoff & Johnson 2003: 56 – 57). For eksempel assosierer man hengende kroppsholdning med tristhet, mens oppreist kroppsholdning går hånd i hånd med positive emosjoner. De konseptuelle metaforene «BEVISST ER OPPE» og «UBEVISST ER NEDE» henger sammen med det at man sover liggende og er oppreist når man er våken (Jeg sto opp tidlig i dag; Jeg legger meg). På grunnlag av flere slike eksempler konkluderer Lakoff og Johnson at våre grunnkonsept henger sammen med romlige metaforer som er systematiske i sin natur. Det betyr at en konseptuell metafor danner et sammenhengende system som ubevisst brukes i forskjellige situasjoner. Det finnes også sammenheng mellom forskjellige konseptuelle metaforer. Romlige metaforer har røtter i fysisk erfaring, og romlig oppfatning av verden er en naturlig del av mange konsept. (Lakoff & Johnson 2003: 16 – 19)

2.3 Tidligere forskning

Det har blitt gjort en rekke studier når det gjelder preposisjonenes eller adverbenes polysemi. Noen av disse undersøkelser har blitt gjort av Veismann (2005), Veismann & Tragel (2008), Kährlik (2001), Hampe (1997), Meex (1997), Strzelecka (2003). De har alle undersøkt bruken av polyseme adverbialer (for eksempel «peale» (no: over, på), «pårast» (no: etter), «alla» (no: ned, nedover) og «über» (no: over)). For å vise relasjoner mellom betydningene til den samme formen i forskjellige anvendelsesområder bruker de i både bildeskjemaer og konseptuelle metaforer.

Siden mitt formål ikke er å komme fram med helt nye tilnærminger til polysemi og partikkelverb, bruker jeg tidligere studier som eksempler. Når det gjelder ordene «ut» og «välja» har for eksempel Morgan (1997) og Strzelecka (2003) gjort undersøkelser som er av stor hjelp til min sammenligning av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema». De benytter seg av SENTRUM-PERIFERI-skjemaet (figur 1) og BEHOLDER-skjemaet (figur 2).

(10) Bilen kjørte ut av veien.

(11) Han kom ut av bilen.

Setningen (10) eksemplifiserer SENTRUM-PERIFERI-skjemaet, og her er bilen trajektoren, og «veien» betegner sentrumet. I eksempelet (11) har vi å gjøre med BEHOLDER-skjemaet hvor bilen (landemerke) er en beholder som man kan både være utenfor eller inne i. I dette tilfellet er «han» trajektor. Men i partikkelverbkonstruksjoner kan partiklene ha betydninger som er vanskelige å forklare. Uttrykk som «holde ut» og «välja mötlema» i setningene (12) og (13) er ganske vanlige.

(12) Tror du at han holder ut?

(13) Ma ei suuda vastust välja möelda. (no: Jeg klarer ikke å *tenke ut* svaret; komme på)

Morgan (1997) baserer sin undersøkelse på antakelsen at partikkelverbenes betydninger står i direkte sammenheng med delenes betydninger for seg, og at relasjonen mellom betydningene enten kan forklares med at delenes betydninger forblir sentrale eller at det finnes en metaforisk eller metonymisk sammenheng mellom dem (Morgan 1997: 329). Hun mener også at verbet gir hovedbetydningen til partikkelverbet og at partikkelen skaper et kognitivt bildeskjema (Morgan 1997: 329). Morgan har også sett på et lignende uttrykk som står i setning (13), «välja mötlema». Hun har lånt sitt eksempel «figure out» fra Lindner som skriver at i dette tilfellet har man å gjøre med METAFORISK ENDRING AV STEDET (Morgan 1997: 328). Strzelecka (2003: 203) får fram at svenske partikkelverb med «ut» ofte betegner handlinger som er

avgrenset, men også avhengige av tiden, dvs. partikkelen har en perfektiv betydning, for eksempel «ut» i «flaskan töms ut».

2.4 Materialet

Jeg baserer min analyse på materiale hentet fra to korpusser. Korpuset hvor det norske materialet om norsk stammer fra heter Leksikografisk bokmålskorpus som inneholder 70 millioner ord fra tekster skrevet på bokmål fra og med 1985. Den estiske delen av analysematerialet stammer fra Det estiske skjønnlitterære korpus (Ilukirjanduskorpus) som inneholder 5,9 millioner ord fra tekster fra og med 1990. Mitt valg å analysere eksempler som stammer fra skjønnlitterære tekster baserer på min personlige oppfatning at slike tekster gir et variert og mangesidig bilde av språkbruk.

I det estiske korpus søkte jeg etter ordene «välja» og «tulema» under forutsetningen av at de forekom i samme del av setningen. Jeg fikk 1360 forekomster. Ut fra disse 1360 valgte jeg ut 700 tilfeldige forekomster. I det norske korpus var det ikke mulig å søke etter verbet «komme» slik at jeg fikk alle former av verbet som svar, erstattet jeg «komme» med «kom» som betegnet begynnelsen av et verb. Jeg søkte etter frasen «kom ut» under forutsetningen at det kunne stå maksimalt fire ord mellom «kom» og «ut». Før jeg besluttet at fire ord mellom verbet og partikkelen var passende gjentok jeg søket også med mindre og større tall. Med ett, to og tre ord var det færre resultater enn med fire, og med fem osv. sto verbet og partikkelen i flere tilfeller allerede i forskjellige setninger. For å få nok kontekst til å forstå betydningen av partikkelverbet valgte jeg at det sto 15 ord både før og etter frasen. For at eksemplene skulle være mest mulig sammenlignbare var det noen andre nødvendige begrensninger som jeg gjorde. For det første valgte jeg skjønnlitterære prosatekster som var utgitt fra og med 1990 til 2013 i Oslo, og for det andre utelukket jeg oversatte tekster. Søket resulterte i 3899 forekomster. Siden det var mulig å velge hvor mange svar man får se på samme tid, valgte jeg 700, slik at antallet uttrykk for analysen var balansert mellom norsk og estisk.

Verken i det norske eller estiske korpus var det mulig å søke etter partikkelverb. Derfor gjennomgikk jeg listene med forekomster og fjernet manuelt svar som ikke passet for min studie. Blant resultatene fra Leksikografisk bokmålskorpus gjaldt det for det meste svar hvor det var et annet verb som begynte med «kom», eller at det blant de fire ordene som sto mellom «kom» og «ut» var et annet verb som dannet partikkelverb med «ut». Fra resultatene fra Ilukirjanduskorpus måtte jeg også fjerne forekomster hvor det var et annet verb som dannet en

enhet med «välja», og også tilfellene hvor verbet «tulema» hadde betydningen «å være nødt til». Etter å ha fjernet upassende resultater, valgte jeg til sist 600 eksempler fra hvert språk som jeg brukte til nærmere analyse.

3 Analyse

I dette kapittelet analyserer jeg materialet beskrevet ovenfor. For det første ser jeg på hvordan «komme ut» og «välja tulema» blir brukt syntaksisk sett, og for det andre kommenterer jeg hva som kommer fram fra inndelingen av materialet i hoved- og underkategoriene. Deretter konsentrerer jeg meg om tilfellene hvor partiklene «ut» og «välja» i sammenheng med henholdsvis «komme» og «tulema» har konkret betydning. I tillegg til dette ser jeg på partiklenes metaforiske bruk. Jeg analyserer eksemplene ved hjelp av de to analysemodellene som jeg presenterte i kapitlene 2.2.1 og 2.2.2. Jeg illustrerer bruken med konkrete eksempler fra mine korpusser. Formålet med analysedelen er å få fram likheter og forskjeller mellom norsk og estisk når det gjelder betydningen og bruk av «ut» og «välja» i sammenheng med verbene «komme» og «tulema».

3.1 Syntaktisk analyse av «komme ut» og «välja tulema»

Før jeg går videre til den semantiske analysen av «komme ut» og «välja tulema», gir jeg en kort oversikt over det hvordan disse partikkelverbene forekommer i setninger.

- (14) Da **kom** Mallika **ut** av huset.
- (15) Dette har **kommet** helt feilt **ut**, det skjønner jeg på reaksjonen din.
- (16) Da jeg **kom ut** av terminalen landet et nytt fly.
- (17) «Sellest nüüd küll midagi **välja** ei **tule**,» arvas Meeri. (no: «Det *kommer* ikke noe *ut* av det,» tenkte Meeri)
- (18) Paula oli juba toast **välja tulnud** ja kõneles õues vanaemaga. (no: Paula hadde allerede *kommet ut* av huset og snakket med bestemor i hagen.)
- (19) Poeg **tuleb** alles kümne aasta pärast vanglast **välja**. (no: Sønneren *kommer ut* av fengselet først om ti år.)

Når det gjelder verbets og partikkelens rekkefølge i setningen, er den største forskjellen mellom norsk og estisk at verbet alltid står først i norsk som i eksemplene (14) – (16), mens både verb og partikkel kan stå først i estisk⁴ som i henholdsvis eksemplene (19) og (17) – (18). Det som henger sammen med rekkefølgen av partikkelen og verbet henger sammen også med det at verbet og partikkelen står nærmere hverandre i norsk enn i estisk. Dette skyldes at man i norsk

---

⁴ Blant mine forekomster om estisk var det 388 tilfeller hvor verbet sto først og 212 hvor partikkelen sto først.

har en bestemt plass for verbet i setningen, mens ordstillingen er friere i estisk. Når det gjelder steds- og tidsadverb kan man ikke sette dem mellom verbet og partikkelen i norsk. I estisk er det derimot mulig som i (19) hvor både stedsadverbet «vanglast» (no: av fengselet) og tidsadverbene «alles» (no: først) og «kümne aasta pärast» (no: om ti år) er plassert mellom partikkelverbets bestanddeler. Norsk er et overveiende analytisk språk og estisk er et overveiende syntetisk språk. Dette kan forklare hvorfor det som oftest kommer en preposisjonsfrase etter partikkelen «ut» som i (14) og (16) i norsk, mens substantivet eller pronomenet som er knyttet til partikkelen tar i relativ som i (17) (sellest; no: av det), (18) (toast; no: (ut) av huset) og (19) (vanglast; no: (ut) av fengselet) i estisk.

3.2 Kvantitativ analyse

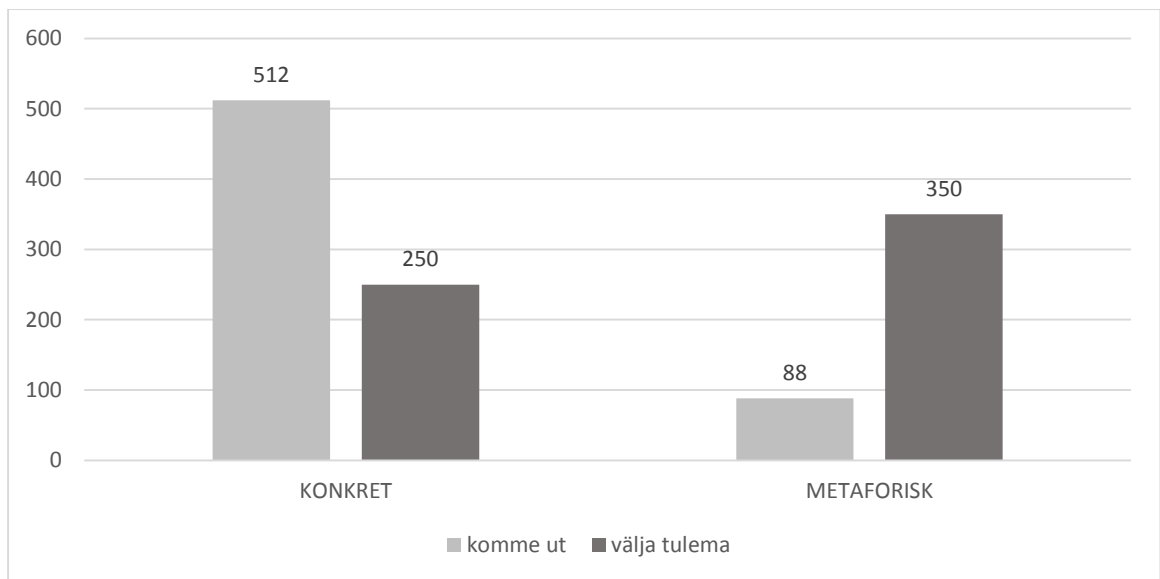
Først sorterte jeg alle setninger i to hovedkategorier:

1) KONKRET - partikkelverbet brukes i en betydning som har en klar sammenheng med noe fysisk i omverden, dvs. at landemerket og trajektoren er noe eller noen man kan sanse ved å se, høre, berøre, smake eller lukte det.

2) METAFORISK – partikkelverbet brukes i overført betydning, dvs. at man ikke har å gjøre med en beholder noe eller noen kan virkelig komme ut fra; det er derimot noe abstrakt man språklig forsøker å forstå og formidle ved å bruke uttrykk som er kjent fra konkrete fenomen.

Inndelingen i slike kategorier baserer seg på betydningene til partikkelverbene «välja tulema» og «komme ut» som jeg har hentet fra henholdsvis Estisk ordbok og Bokmålsordboka. I Estisk ordbok sto det sju forskjellige betydninger av «välja tulema», og den første av dem ('kusagilt, millegi seest välja liikuma v. ilmuma'; no: 'bevege seg eller dukke opp ut av et sted eller noe') tolker jeg som konkret. De andre betydningene tolker jeg som metaforiske, og derfor tilhører de kategorien METAFORISK. Jeg kommer tilbake til de metaforiske betydningene nedenfor. På grunn av at det ikke var mulig å få fram betydningene til partikkelverb i Bokmålsordboka søkte jeg separat ordene «komme» og «ut». Jeg fikk fram betydningene som hadde med et eksempel med partikkelverbet «komme ut». Til sammen var det seks betydninger, og det var også én som jeg regner som konkret, de andre tolker jeg som metaforiske.

Figur 3 viser inndelingen av forekomster i hovedkategoriene KONKRET og METAFORISK:

Figur 3. Inndelingen i kategoriene KONKRET og METAFORISK

Av de 600 forekomstene hver på henholdsvis «komme ut» og «välja tulema» var det 512 tilfeller av «komme ut» og 250 tilfeller av «välja tulema» som jeg kategoriserte som verb brukt i konkret betydning. Det betyr at i rammene av denne oppgava er de konkrete betydningene av det norske «komme ut» mer frekvente enn de metaforiske betydningene.

Når det gjelder antallet forekomster under kategoriene KONKRET og METAFORISK er forskjellen mellom norsk og estisk temmelig stor. Det kan være flere grunner til det. For eksempel kan det skyldes at jeg utelatte partikkelverbet «utkomme» som ifølge Bokmålsordboka betyr «bli sendt ut fra et forlag». Den samme betydningen av «komme ut» og «välja tulema» plasserte jeg under kategorien METAFORISK. Men søket med «utkom»⁵ i det norske korpuset viste at dette verbet ikke blir brukt i særlig høy grad (695 treff i Leksikografisk bokmålskorpus). Derfor hadde det ikke vært en spesielt stor forskjell i inndelingen av de norske eksemplene i kategoriene KONKRET og METAFORISK. En annen grunn kan være at språket i analyse materialet er avhengig av forfattere. Når jeg gjennomgikk materialet syntes det som om det var mange eksempler fra ett og samme verk, og i slike tilfeller var også bruken av «komme ut» og «välja tulema» ganske ensartet.

Jeg delte eksemplene i underkategorier på grunnlag av hva slags landemerker og trajektorer man har å gjøre med. Til sammen kom jeg fram til 14 underkategorier. Det følgende grafen viser inndelingen av forekomster i kategorien KONKRET i underkategorier:

⁵ «utkom» betegnet begynnelsen av et verb

KONKRET						
underkategori	«komme ut»			«välja tulema»		
	Alle forekomster	% blant alle	% innen KONKRET	Alle forekomster	% blant alle	% innen KONKRET
LANDEMERKET ER EN SLAGS BYGNING ELLER VÆRELSE	196	32,7%	38,3%	79	13,2%	31,6%
LANDEMERKET ER ET KJØRETØY	15	2,5%	2,9%	12	2,0%	4,8%
LANDEMERKET ER SKOG ELLER NOE LIGNENDE	16	2,7%	3,1%	35	5,8%	14,0%
LANDEMERKET ER ET LEVENDE VESEN	19	3,2%	3,7%	7	1,2%	2,8%
ENDEPUNKTET FOR HANDLINGEN ER VIKTIG	92	15,3%	18,0%	0	0%	0%
TRAJEKTOREN ER LYD	19	3,2%	3,7%	0	0%	0%
LANDEMERKET ER ET STØRRE OMRÅDE	9	1,5%	1,8%	0	0%	0%
LANDEMERKET ER EN SLAGS LINJE	7	1,2%	1,4%	0	0%	0%
«KOMME UT» INNEBÆRER OGSÅ NOEN SLAGS AKTIVITETER	9	1,5%	1,8%	2	0,3%	0,8%
TRAJEKTOREN KOMMER TIL SYNE	5	0,8%	1,0%	38	6,3%	15,2%
TRAJEKTOREN LIGGER FØRST UNDER NOE	0	0%	0%	10	1,7%	4,0%
LANDEMERKET ER VÆSKE	0	0%	0%	10	1,7%	4,0%
LANDEMERKET KOMMER IKKE FRAM FRA KONTEKSTEN	77	12,8%	15,0%	30	5,0%	12,0%
ET ANNET SLAGS LANDEMERKE.	48	8,0%	9,4%	27	4,5%	10,8%
Til sammen	512	85,3%	100%	250	41,7%	100%

Figur 4. Forekomster og deres inndeling i underkategorier i hovedkategorien KONKRET

Den mest brukte betydningen av det norske «komme ut» er underkategorien «landemerket er en slags bygning eller værelse». Det er 196 forekomster av alle eksemplene på «komme ut» som har denne betydningen. Derimot brukes det estiske partikkelverbet «välja tulema» mindre i konkret betydning. Det mest frekvente betydningen er underkategorien hvor «välja tulema» brukes i sammenheng med handlinger. Det var 130 forekomster under denne underkategorien.

Forskjellen mellom det norske og estiske pratikkerverbet her er at i norsk er den mest frekvente betydningen mye mer utbredt enn den mest frekvente betydningen i estisk. Det i sin

tur betyr at variasjon er større i estisk. For eksempel er antallet eksempler på de to nest brukte betydningene i norsk henholdsvis 92 og 28. Her har jeg ikke regnet med underkategorien «landemerket kommer ikke fram fra konteksten» som består av 77 forekomster. Men på grunnlag av egen språklig intuisjon ville jeg plassere de fleste av disse eksemplene under kategorien «landemerket er en slags bygning eller værelse». Dette ville skape enda større prosentuell forskjell mellom den mest frekvente betydningen og de andre betydningene av «komme ut». I estisk antallet forekomster på den andre og tredje betydningen henholdsvis 88 og 79.

Når det gjelder den metaforiske betydningen var det 88 forekomster av «komme ut» og 350 eksempler av «välja tulema» som jeg plasserte under denne kategorien. Jeg delte forekomstene inn i underkategorier etter de betydningene i Bokmålsordboka og Estisk ordbok som jeg tolket som metaforiske. Til sammen var det åtte underkategorier:

METAFORISK						
underkategori	«komme ut»			«välja tulema»		
	Alle forekomster	% blant alle	% innen META-FORISK	Alle forekomster	% blant alle	% innen META-FORISK
MAN HAR Å GJØRE MED EN VANSKELIG SITUASJON	24	4.0%	27,3%	32	5,3%	9,1%
SETNINGEN HANDLER OM ET RESULTAT	14	2.3%	15,9%	19	3,2%	5,4%
SETNINGEN HANDLER OM NOEN SLAGS HANDLING	8	1.3%	9,1%	130	21,7%	37,1%
NOE BLIR PRESENTERT	28	4.7%	31,8%	50	8,3%	14,3%
NÅR NOE ELLER NOEN MISTER TRÅDEN	3	0.5%	3,4%	0	0%	0%
MAN FÅR VITE NOE NYTT	0	0%	0%	88	14,7%	25,1%
MAN KLARER SEG ØKONOMISK	0	0%	0%	3	0,5%	0,9%
ANNEN METAFORISK BRUK AV PARTIKKELVERBET	11	1.8%	12,5%	28	4,7%	8,0%
Til sammen:	88	14.7%	100%	350	58,3%	100%

Figur 5. Forekomster og deres inndeling i underkategorier i hovedkategorien METAFORISK

3.3 Kognitiv-semantisk analyse av konkrete betydninger av «komme ut» og «välja tulema»

Jeg analyserer betydningene til «ut» og «välja» under hovedkategorien KONKRET på basis av bildeskjemaene som er framlagt i figur 1 og figur 2. Ovenfor har jeg presentert underkategoriene for de konkrete betydningene av «komme ut» som baserer seg enten på landemerket, trajektoren eller relasjonen mellom dem.

3.3.1 Landemerket er en slags bygning eller værelse

La oss først se på to eksempler:

(20) Da jeg **kom ut** fra terminalen landet et nytt fly.

(21) Naine **tuli köögist välja**... (no: Kvinna *kom ut* fra kjøkkenet...)

I eksemplene (20) og (21) har vi å gjøre med en konkret tredimensjonell beholder, henholdsvis «terminalen» og «köögist» (no: fra kjøkkenet). I (20) betegner «jeg» trajektoren som beveger seg ut av grensene til den tredimensjonelle beholderen «terminalen» (landemerket), og i (21) er det «naine» (no: kvinne) som gjør det samme. Selv om terminalen og kjøkkenet er ganske ulike beholdere på den måten at den ene er mye større enn den andre, er det noe som er kjennetegner begge to beholdere. Det er nemlig det at trajektoren blir omgitt av landemerket fra fire sider hvor det står vegger, og i tillegg også nedenfra av golvet og ovenfra av taket. På grunn av at bygninger og rom er mye større enn et menneske som i (20) og (21). Derfor behøver man ikke anstrenge seg særlig mye for å komme ut av dem, fordi kontakten mellom beholderen og kurven bare dekker et lite areal. Det betyr at det «å komme ut» ikke innebærer noe annet enn at trajektoren blir skilt fra landemerket. Derfor ville jeg si at betydningen til partiklene «ut» og «välja» i (20) og (21) er den samme som oppgis først i Bokmålsordboka og Estisk ordbok, altså henholdsvis «med retning el. bevegelse innenfra og utover» og «seest» (no: innenfra). Hele partikkelverbet er dermed et vanlig partikkelverb (jf. kapittel 2.1.1), fordi begge delene bevarer sin hovedbetydning.

3.3.2 Landemerket er et kjøretøy

Tilfeller hvor man kommer ut av et kjøretøy ligger nært opp til den forrige kategorien. Før man skal ut befinner man seg også i en tredimensjonell beholder. Forskjellen består i hva slags kontakt man har med beholderen.

(22) Han **kommer ut** av bilen og går målretta mot meg.

(23) ... toget stoppa med et hikst, dørene rulla hardt opp. Folk **kom ut**...

(24) Ta **tuli** vankrist **välja**... (no: Han *kom ut* av vognen...)

Man kan si at situasjonen i (23) likner situasjonen i (21). For meg er forskjellen at når man kommer ut av toget må man sette sine føtter litt lavere enn de var i toget. I tillegg til dette må man vanligvis ta et lengre skritt, fordi det er en avstand mellom gulvet til toget og perrongen. Når det gjelder eksemplene (22) og (24) har man større kontakt med beholderen, fordi man vanligvis sitter i en bil eller en vogn. Man er også nødt til å bøye seg litt når man kommer ut, og det gjør handlingen litt vanskeligere enn det med større beholdere. Likevel ville jeg si at man i slike tilfeller har å gjøre med vanlige partikkelverb, fordi betydningene til verbet og partikkelen ikke avviker særlig fra tilfellet hvor landemerket er et hus, rom el.

3.3.3 Landemerket er skog eller noe lignende

En skog er ikke en prototypisk beholder på den måten at er den vanligvis mye større i forhold til rom og bygninger og ikke har helt klare grenser. Med det sistnevnte mener jeg at bygninger har vegger som konkrete grenser, mens trær, busker og andre planter ikke danner slike vegger. Det kan hende at noen enkelte trær eller busker ligger litt lenger borte fra skogkanten. Derfor kan det være vanskelig å fastslå en skogs grenser. Men det som gjør at skoger kan konseptualiseres som beholdere er at de er tredimensjonelle. Det skyldes at trajektoren vanligvis er mindre i forhold til landemerket, som mennesker i forhold til skog i eksemplene (25) og (26).

(25) Men noen dager senere ser jeg ham **komme ut** av skogen med fullastet ryggsekk.

(26) Muretsesin, kas äkki ei ole Harald ja Heldur öösel metsast **välja** marju ära sööma **tulnud**. (no: Jeg var litt bekymret over om ikke Harald og Heldur hadde kommet ut av skogen i natt for å spise opp bæra.)

I forhold til bygninger kan det være vanskeligere å komme ut av en skog. Det skyldes at bakken i skogen som oftest er ulendt og ikke er like flat som gulvet i et hus. I tillegg til dette vokser det mange slags planter i skogen som skaper vansker for dem som ferdes der. Men i forhold til hvordan man kommer ut av en bygning finnes det ikke særlig drastiske forskjeller. Derfor er partikkelverbene i (25) og (26) også vanlige.

3.3.4 Landemerket er et levende vesen

Med levende vesener er situasjonen annerledes enn med tilfellene i underkategoriene ovenfor, fordi det er mye som kan fungere som trajektor. Det kan være både et annet levende vesen som i (27), væske som i (28) el.

(27) Hun ga seg til å spasere foran ham, like naken som hun hadde **kommet ut** av mors liv.

(28) Blod og svette og avføring kunne aldri **komme ut** av en slik kvinne, tenkte du den høsten 1998.

Forholdet mellom landemerket og trajektoren kan være ganske ulik fra tilfelle til tilfelle, og trajektoren kan også ha noen spesielle egenskaper. Når et barn kommer ut av mora si, er det selvfølgelig ganske ulikt fra det når blod kommer ut av et menneske. Barnet er et levende vesen og ikke egentlig en del av mennesket, mens blod ikke lever selv men danner derimot en viktig del av levende vesener. Man kan trekke paralleller mellom kontakten barnet har med mora si og kontakten blodet har med mennesket. Barnet ligger i moras skjød, og blodet ligger i blodkarene, dvs. at både fosteret og blodet ligger i menneskets indre del. Den største forskjellen mellom trajektorene blod i (28) og det forestilte barnet i (27) er at barnet har en konkret form, mens blod som er en væske ikke har det. Det betyr i sin tur at hvis blodet kommer ut, behøver det ikke være alt blodet som et menneske har. På samme tid kommer hele barnet ut av mora ved fødselen. Ved slike eksempler brukes ikke partikkelverbet i sin prototypiske betydning, fordi det ikke er trajektoren selv som skiller seg fra landemerket. For det trenges det noen slags hjelp (for eksempel anstrengelse). Likevel er partikkelens betydning vanlig fordi trajektoren blir skilt fra landemerket.

(29) Vaata, kui palju mul juukseid praegu **välja tuleb**... (Se, jeg mister masse hår nå... bokstavelig: håret kommer ut)

I eksempel (29) har vi å gjøre med et menneske som beholder, og hår som trajektor. Det som er interessant ved trajektoren er at den består av mange like enheter, nemlig hårstrå. Det kan spørres om hvert hårstrå er en egen trajektor, men det er ikke så viktig for min analyse. Det jeg er mer interessert i er det at forholdet mellom trajektoren og beholderen i (29) er annerledes sammenlignet med andre eksempler jeg har analysert ovenfor. Forskjellen består i det at hele trajektoren i andre eksempler har først vært omgitt av landemerket, men i dette tilfellet er det nesten omvendt. Det står bare en liten del av håret (hårsekken) i hodebunnen. Med tanke på forholdet mellom trajektoren og landemerket, vil jeg si at det er en uvanlig bruk av stedsadverbet «välja». I norsk kan håret for eksempel «falle av», eller man kan «miste hår»,

men i estisk brukes det også «välja» med andre verb som betegner en lignende situasjon, for eksempel «juuksed langevad välja» (no: håret faller av). For å forklare hvorfor det finnes en slik forskjell mellom estisk og norsk, er det nødvendig å tenke på hva slags assosiasjoner man har med hår språklig sett. I norsk uttrykker man relasjonen mellom kropp og hår med preposisjonen «på». Altså, hvis noe er «på» noe annet, kan det falle «av», for eksempel, «glasset falt av bordet». I estisk bruker man derimot kasusen inessiv for å markere forhold mellom kropp og hår, for eksempel «juuksed kasvavad peas» (no: håret vokser *i hodet*; på hodet). På grunn av at vår kroppslige erfaring med bevegelse innenfra utover betegnes med den elative kasusen i estisk, er det også naturlig at det er nettopp stedsadverbet «välja» som brukes i eksempelet (29) og lignende situasjoner.

3.3.5 Endepunktet til handlingen er viktig

- (30) Uten et ord **kom** kvinnen atter **ut** i butikken og satte flaske og glass foran bestefaren
- (31) Hun **kommer** omsider **ut** på gulvet
- (32) Jeg **kommer ut** i gaten...
- (33) ... og vi **kom** omsider **ut** i en annen gate...

I eksemplene (30) – (33) brukes partikkelverbet «komme ut» nesten i den motsatte betydningen til eksempelet (20) hvor trajektoren kommer ut av en beholder. Når man ser på eksempelet (30) virker det som om butikken kunne være en slags beholder. Men ut fra måten man bruker partikkelen «ut» på, synes det som om butikken nettopp er det som ligger utenfor en beholder. Hadde kvinnen beveget seg fra butikken til gata, hadde det vært ut av butikken.

I eksemplene (31) – (33) brukes ikke «ut» i denne betydningen jeg har nevnt i kapittel 3.3.1. I disse setningene er det en preposisjonsfrase som kommer etter partikkelen. Med preposisjonsfrasen uttrykkes det endepunktet til det å komme. Her er det nødvendig å trekke paralleller med bruken av «ut» i tilfellene hvor det brukes i sin hovedbetydning. Som jeg har vist til forskjellig bruk av «ut» og «välja», knyttes det i mange tilfeller med en beholder hvor noe eller noen kommer ut fra. På blideskjemaene (figur 1, figur 2) framstilte jeg også tid som jeg ikke har tatt med i analysen så langt. Men tid er en viktig del av skjemaet, fordi «det å komme» ut vanligvis er en avsluttet handling. Trajektoren «braker» tid på å bli skilt fra landemerket, men når trajektoren og landemerket har blitt skilt, tar handlingen som er knyttet til partikkelverbet «komme ut» slutt. Det betyr at partikkelen «ut» på den måten har perfektiv betydning. I eksemplene (30) – (33) kan «ut» også ha perfektiv betydning, fordi her har «ut»

tett sammenheng med preposisjonsfrasen som angir handlingens endepunkt. Derfor synes det som om «ut» brukes i slike tilfeller som (30) – (33), fordi trajektoren oppnår kontakten med endepunktet, og dette betyr at handlingen er avsluttet. På grunn av det kan denne betydningen av «ut» tolkes som ikke-prototypisk. I lignende situasjoner som i (30) – (33) kan man også uttrykke den perfekte betydningen med «välja» i estisk, men det er vanlig med noen andre verb enn «tulema», for eksempel «jõudma» (no: rekke, nå).

3.3.6 Trajektoren er lyd

Når det gjelder trajektorene har de så langt vært konkrete objekter som man kan se og berøre. Men det behøver ikke alltid være slik. I det følgende eksempelet sanser man det som «kommer ut» (trajektoren) annerledes, nemlig med ørene.

(34) Det **kommer** bare en lyd **ut** av munnen min som mest minner om hvislingen fra et hull i en badeball.

(35) ... så **kom** nøyaktig den samme låten **ut** av høyttalerne som jeg hadde nynet på.

Lyder sanses ikke ved å berøre eller se, men ved å høre. Man hører dem, og man kan i de fleste tilfeller identifisere hvor en lyd kommer fra. Når det gjelder slike lyder som i (34), dvs. at man snakker, synger, roper ol., er det fysisk sett mulig å forklare deres opprinnelse. Det er nemlig musklene som styrer luft slik at stemmeleppene begynner å vibrere, og det er mulig å lage lyder som beveger seg som lydbølger. Siden stemmeleppene befinner seg inne i menneskene, er det mulig å begrunne bruken av «ut» i (34) med det at man oppfatter at lyden lages inni mennesket, og når man lager lyder, kommer de ut. I eksempelet (34) har vi å gjøre med et levende vesen, men det kan også være andre slags beholdere hvor lyder kan komme ut fra, for eksempel høyttalere som i (35). I slike tilfeller er partikkelen ikke brukt prototypisk, fordi lyder ikke kan ligge ferdig inne i noe og komme ut. Man er nødt til å bruke energi for å først lage lyder, slik at menneskene kan oppfatte at lyden kommer ut av noe/noen. I estisk konseptualiserer man lydskapere også som beholdere, fordi man bruker den elative kasusen, som i dette eksempelet som jeg fikk fra google.com, «Kas kuulsid meid raadiost?» (no: Hørte du oss fra radioen?). Partikkelverbet «välja tulema» er likevel ikke brukt særlig ofte i lignende tilfeller.

3.3.7 Landemerket er et større område

(36) Vi **kom** oss **ut** av byen i rimelig tid...

(37) Hun **kommer** seg ikke **ut** fra parken...

Eksempelet (36) kunne tilsynelatende også behandles under kategorien hvor landemerket er skog. Det finnes mange likheter mellom skoger og byer. For det første dekker de store områder, for det andre er menneskene små i forhold til dem, og for det tredje er det trær i skoger og hus i byer som skaper den tredje dimensjonen. Men det er minst én betydelig forskjell som gjør det mulig å bruke SENTRUM-PERIFERI-skjemaet (figur 1) for å skildre bruken av «komme ut» her. Det er nemlig faktumet at byer har grenser. Mens skogenes grenser ligger der hvor det ikke lenger vokser trær, kan byenes grenser godt ligge mellom husene, fordi de baserer på avtaler. Byenes, landenes, og også parkenes grenser kan være imaginære, dvs. at man ikke ser dem i virkeligheten. Men det er nettopp denne avtalte imaginære grensen som skaper oppfatningen av at når man ligger innenfor grensen (i sentrumet) er man inne, og hvis man ligger utenfor grensen (i periferi) er man ute. Derfor er også bruken av «komme ut» prototypisk i eksemplene (36) og (37).

3.3.8 Landemerket er ei slags linje

Når det gjelder SENTRUM-PERIFERI-skjemaet er det ikke bare områder som strekker seg over et bredt areal som kan fungere som landemerke. Det kan også være for eksempel veier og det som ligger utenfor veier som blir behandlet som henholdsvis sentrum og periferi.

(38) Hvilken vei må man kjøre for å **komme ut** av rundkjøringa?

(39) Et skip uten anker vil før eller senere **komme ut** av kurs.

Generelt er situasjonen i (38) og (39) som i (36) og (37). Noe som er forskjellig er at rundkjøringer har visuelle grenser, mens byer eller parker ikke alltid har det. I (39) er man nødt til å forestille seg hele linja for å skille sentrumet fra periferien. Selv om ordet kurs ikke henviser til noe konkret i omverden, tolker jeg betydningen til «ut» i (38) og (39) som konkret, situasjonen i (39) er derimot ikke-prototypisk.

3.3.9 Partikkelverbet innebærer også en slags aktivitet

Selv om jeg bare har denne kategorien for den norske delen av materialet finnes det et par eksempler på slik bruk av «välja tulema» også. La oss se på noen eksempler:

(40) Du ville ha godt av å **komme** deg **ut** litt. Du kan ikke sitte hjemme alene.

(41) Kindel mats, et ta on nõus **tulema** minuga **välja**. (no: Det er helt klart at hun vil *komme ut* med meg)

I eksemplene (40) og (41) innebærer det å komme ut at man går hjemmefra og gjør noe morsomt for å slappe av. I tillegg til dette har partikkelverbet betydningen at man skal være ute sammen med noen. Denne slags bruken av «komme ut» regner jeg som ikke-prototypisk, men den kan forklares med SENTRUM-PERIFERI-skjemaet. Selv om man kan tenke et hjem er noen slags bygning, behøver det ikke alltid være slik. For eksempel kan man også si at hagen som ligger rundt huset er hjem, eller at hele stedet man bor på er hjem. BEHOLDER-skjemaet passer ikke på grunn av at det ofte er noen andre beholdere man skal til, når man kommer seg ut. Altså, sentrum er bygningen eller området man assosierer med sitt hjem, og periferi er dette stedet eller området man kan gå til for å få variasjon i hverdagslivet.

3.3.10 Trajektoren kommer til syne

En av de viktigste sansene våre er synet. Derfor bruker man ofte partikkelverbet «välja tulema» i sammenhenger hvor det er noe som kommer til syne.

- (42) Ära **tule** nurga tagant **välja**, enne kui relv on laskevalmis! (no: *Kom ikke ut bak hjørnet bak hjørnet før våpenet er skuddklart!; Kom ikke fram*)
- (43) Salapärane tulistaja **tuli** kuusetüve tagant **välja**... (no: *Den mystiske skyteren kom ut bak granstammen...; dukket opp bak granstammen*)
- (44) Päike oli **välja tulnud** ning soe ja röske hommik lämmatavaks päevaks saanud. (no: *Sola hadde kommet ut også, og varm og den varme og fuktige morgenen hadde blitt til en kvelende dag. bokstavelig: stått opp*)
- (45) Kui udu hajub, **tuleb** päike **välja**... (no: *Når tåka løses opp, kommer sola ut...(bokstavelig): dukker opp*)

I eksemplene (34) – (37) er situasjonene forskjellige fra de tidligere eksemplene, fordi relasjonen mellom landemerket og trajektoren ikke lenger er den samme. Det betyr at noe ikke først ligger inne i noe annet og kommer ut av det, men trajektoren ligger allerede utenfor landemerkets grenser. Det som også kan vies oppmerksomhet på ved disse eksemplene er at sanseren er viktig, fordi for trajektoren er det ikke noe konkret å komme ut av. Altså, i slike tilfeller som kan illustreres med (42) – (45) er det seeren som bestemmer om noe «kommer ut» eller ikke. I tillegg til dette kan landemerket ha forskjellig størrelse og figur som i (42) og (43) hvor landemerkene er henholdsvis en bygning og en gran. Når det gjelder eksemplene (44) og (45) kan det at sola «kommer ut» ha forskjellige betydninger. For det første kan det bety at sola står opp, dvs, den kommer opp fra horisonten. For det andre kan det bety at det først ligger noe foran sola slik at den skjules, og man kan ikke se den direkte, for eksempel tåke som i (45) eller

skyene. I lignende tilfeller har sola likevel allerede stått opp. Når man tenker på trajektoren og landemerket i tilfellene som (44) og (45), kan det være vanskelig å bestemme hva som utgjør trajektoren og hva som fungerer som landemerke. Logisk sett burde enten tåke eller noe som skjuler sola fra synet, fungere som trajektoren, fordi det er nettopp sola som står på sin plass og vår planet som sammen med alle sine fenomen beveger seg rundt sola. Men det er ikke slik man oppfatter jordas bevegelse. Siden man for det meste sanser når man er på jorda, beveger de seg sammen med jorda. For menneskene virker derfor som om jorda står stille og sola beveger seg. Dette beviser også eksemplene (44) og (45) hvor det henholdsvis er jorden selv og tåka som fungerer som landemerker, og sola som utgjør trajektoren. Eksemplene (42) – (45) gjenspeiler en av måtene man uttrykker det at noe kommer til syne i estisk på. Lignende eksempler med «komme ut» fantes ikke i den norske delen av mitt analysematerial. Likevel finnes det noen språklige forskjeller mellom det hvordan man uttrykker det å komme ut for eksempel i setningen (21) og i (42). Siden estisk er et kasusspråk, gjenspeiler også kasusbruken måten man opplever verden på. I (21) er substantivet som fungerer som landemerket i elativ, mens i (42) står ordet som betegner en del av landemerket i genitiv. I dette tilfellet og mange andre lignende situasjoner bruker man også postposisjonen «tagant» (no: bakfra) som er med for å få betydningen av tanken klarere fram.

3.3.11 Trajektoren ligger først under noe

Under denne kategorien har jeg plassert eksemplene hvor landemerket ligger over trajektoren og danner en imaginær tredimensjonell beholder selv om den ikke egentlig omgir trajektoren av alle kanter.

(46) Kui ma sāngi alt **välja tulin**, ei olnud teda enam toas. (no: Da jeg *kom ut nedenfra* sengen, var han ikke lenger i rommet.)

(47) Kui ma dušši alt **välja tulin**... (no: Da jeg *kom ut nedenfra* dusjen...; *kom ut av*)

I eksempel (46) er det sengen som sannsynligvis har bein, og dermed skaper effekten om at rommet under den er en beholder. Den som ligger under sengen blir derfor omgitt av golvet, sengens bunn og de imaginære veggene som blir skapt av det at en seng har bein. I (47) er det vannet som spruter ut av dusjen og danner grensene til beholderen. Disse tilfellene likner eksempel (39), fordi minst en del av beholderen imaginær i alle tre tilfeller er. «välja tulema» i (46) kan også tolkes slik at man har gjøre med et veldig trangt rom, og hvis man kommer ut er har man mer rom for en å bevege seg. Dette er tilfellet når man skal for eksempel ut av et hus. Ute er det mulig å bevege seg i mye større grad enn inne. Selv om slike paralleller kan

dras ville jeg tolke denne bruken av «välja tulema» som konkret, men ikke-prototypisk. Det gjorde jeg også med andre eksempler hvor landemerket var imaginært.

3.3.12 Landemerket er væske

Ovenfor har jeg et par ganger viet oppmerksomhet mot kontakten som trajektoren har med beholderen. Når det gjelder situasjoner hvor væske er landemerket, er denne kontakten mellom væske som landemerke og et menneske som trajektoren unik blant eksemplene i mitt analysemateriale. Kontakten mellom de fleste landemerkene og trajektorene har så langt bare gjeldt en liten del av landemerket og trajektoren. I eksempel (48) dekker kontaktens areal derimot hele delen av trajektoren som ligger nede i vannet.

(48) Leena **tuli** veest **välja**. (no: Leena *kom ut av vannet; kom opp av*)

Hvis hele trajektoren ligger først i væsken, kan det også uttrykkes slik:

(49) Puristades **tuli** ta vee alt **välja**... (no: Sprutende *kom han ut nedenfra vannet...; kom opp av*)

I (49) er det ordet «alt» som viser at hele trajektoren lå i vannet før den kom opp av det. Det er også interessant at når man kommer opp av vannet bærer man med litt vann, dvs. at trajektoren bevarer en slags kontakt med beholderen etter at de har blitt skilt. Selv om væske er spesiell som landemerke i dette tilfellet, er betydningen av «välja» konkret, og partikkelverbet er vanlig.

3.4 Kognitiv-semantisk analyse av metaforiske betydninger av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema»

Etter at jeg har analysert en del konkrete betydninger av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema» går jeg videre med å se på de metaforiske betydningene til disse partikkelverbene. Under 2.8 har jeg presentert underkategoriene til partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema» for hovedkategorien METAFORISK. Navnene på underkategoriene gjenspeiler i hvilke situasjoner man bruker partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema» i overført betydning. Jeg forsøker å diskutere hva slags konseptuelle metaforer som styrer språkbruken slik at man i bruker «komme ut» og «välja tulema» i eksemplene som tilhører disse underkategoriene. I tillegg til dette ser jeg på forskjellene i det norske og estiske materialet.

Når det gjelder underkategorien hvor man har å gjøre med vanskelige situasjoner, illustrerer de to følgende eksempler bruken av «komme ut» og «välja tulema»:

(50) ... han reddet meg ut av en verbal blindgate som jeg ikke visste å **komme** meg **ut** av.

(51) Ülo aga **tuli** sellest ohtlikust situatsioonist puhtalt **välja**. (no: Men Ülo *kom ut* av denne farlige situasjonen helskinnet.)

Eksemplene (50) og (51) gjenspeiler det at vanskelige situasjoner sammenlignes med beholdere som gir opphav til den konseptuelle metaforen VANSKELIG SITUASJON ER BEHOLDER. Situasjonen er også lignende i (52) som tilhører kategorien «man klarer noe økonomisk»

(52) ... sa arvutad, mida ja kui palju sa võiksid veel tellida, et rahast **välja tuleks**.
(no: ...du regner hva og hvor mye mer du kan bestille, slik at *det kom ut av pengene; du hadde nok penger til det*)

Det å ha lite penger kan regnes som en vanskelig situasjon, fordi man ikke er fri i valg som gjelder utgifter. Derfor henger den konseptuelle metaforen VANSKELIG SITUASJON ER BEHOLDER også sammen med partikkelverbbruket i (52).

Noe som også preger eksemplene (50) – (52) er at når man «kommer ut» av en vanskelig situasjon, er det positivt. Dette gjelder også eksemplene under kategoriene hvor eksemplene handler om enten resultatet eller handlingen i (53) – (57):

(53) Noe godt må **kumme ut** av det her, Adam må ikke ha dødd forgjeves,

(54) Det **kom ut** litt feil.

(55) Dette har **kommet** helt feil **ut**, det skjønner jeg på reaksjonen din.

(56) Kui **välja tuleb**, siis saad süüa. (no: Når det *kommer ut*, får du spise; *lykkes*)

(57) Lugude väljamõtlemine **tuleb** teil ju kenasti **välja**. (no: *Det å lage historier kommer godt ut for dere; Dere lykkes med å lage historier.*)

På grunnlag av eksemplene (50) – (57) er det mulig å konstruere den konseptuelle metaforen DET POSITIVE ER UTE. Når det gjelder eksemplene som handler om resultater og handlinger (53) – (57) henger de sammen med det at man selv har kontroll over sin handling. Siden i vanskelige situasjoner er det ei ytre hindring som man har å gjøre med, det den konseptuelle metaforen PROSESS ER BEHOLDER som gjelder for (53) – (57). Denne metaforen gjelder også kategorien for bruken av «komme ut» og «välja tulema» i sammenheng med resultater, fordi det vanligvis er en slags handling som fører til resultatet. Når det gjelder eksemplene som henger sammen med den konseptuelle metaforen PROSESS ER BEHOLDER var det en betydelig forskjell under katogorien «eksemplene handler om resultat» mellom hva slags situasjoner man bruker «komme ut» og «välja tulema» i. Når det gjelder den estiske delen var

måten resultatet knyttet til «tuli välja» verken overveinde positiv eller negativ. Derimot er norske «komme ut» for det meste som i (54) og (55), dvs. at handlingen ikke helt eller ikke i det hele tatt lykkes.

Her følger det noen eksempler som illustrerer kategorien «noe blir presentert»:

- (58) Boken **kom ut**.
- (59) Den tredje platen, Rags, **kom ut** omtrent samtidig som Karin fikk nok og gikk fra meg.
- (60) Muide, minu uus raamat **tuli välja**. (no: Forresten, min nye bok *kom ut*.)
- (61) Pelagopulos **tuli välja** julge projektiga. (no: Pelagopulos *kom ut med et dristig prosjekt; presenterte*)

I eksemplene (58) – (61) er det nevnt flere ting som kan presenteres. Eksemplene under denne kategorien er grunnen for den konseptuelle metaforen DET KJENTE ER UTE. Denne metaforen kan henge sammen med hvordan man ser. Hvis trajektoren ligger i en beholder som ikke har gjennomsiktige sider, kan man ikke se den. Når trajektoren står utenfor denne beholderens grenser kan man se den. Eksemplene (58) – (61) illustrerer også den konseptuelle metaforen PROSESS ER BEHOLDER, fordi før man kan gi ut for eksempel ei bok, må den først skrives ferdig, redigeres og trykkes. Man må også utarbeide planer før man kan presentere dem. Forskjellen mellom «komme ut» og «välja tulema» under denne kategorien står i det at «komme ut» brukes i situasjoner hvor ei bok, ei avis eller noe lignende kommer ut, mens «välja tulema» ble mest brukt i sammenheng med idéer og noe som ble skjult.

Kategorien «man får noe nytt å vite» har også sammenheng med den konseptuelle metaforen DET KJENTE ER UTE.

- (62) ... **tuli välja**, mina ise olngi süüdi (no: ... det *kom ut* at jeg selv var skyldig; *dukket opp*)
- (63) Kus **tuli** omanik **välja**! (no: *Det kom en eier ut!*; *Er du en eier!*)

I mitt analysemateriale fantes det slike eksempler bare med «välja tulema». Det som særpreger denne kategorien er at verbet «tulema» bare brukes i andre person, mens situasjonen ikke har noe å gjøre med noen, den handler heller om viten, overraskelse eller det å understreke noe absurd.

Under kategorien «når noe eller noen mister tråden» tilhører eksemplene:

- (64) Faren kom helt ut av fatning.
- (65) Jeg er interessert i fremmede kulturer, sa hun. Tom kom litt ut av det. Fremmede kulturer? Var han en fremmed kultur?
- (66) Alt er kommet helt ut av proporsjoner.

Eksemplene (64) – (66) viser at man har å gjøre med en slags handling som blir avbrutt. Det trekkes paralleller mellom handlingen og en beholder. Her er situasjonen det motsatte til den konseptuelle metaforen DET POSITIVE ER UTE. Det betyr at hvis man ikke klarer klarer handlingen er man ute. Siden i (65) og (66) trekkes det paralleller mellom fatning og en beholder er det mulig å lage den konseptuelle metaforen FORSTÅELSE ER BEHOLDER.

4 Resultater

Her presenterer jeg de viktigste resultatene av min analyse. Mitt analysemateriale gjenspeiler at «komme ut» brukes mest i den konkrete og «välja tulema» i den metaforiske betydningen. Blant de norske forekomster var det 85,3% som ble brukt i konkrete betydninger. Andelen metaforiske betydninger av det estiske partikkelverbet var 58,3%. Når det gjelder den konkrete betydningen har jeg analysert hva slags landemerker man kan «komme ut» av og hva slags relasjoner kurven og landemerket har hatt. Jeg hadde 14 underkategorier for konkrete betydninger av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema». Det norske partikkelverbet var presentert i 12 av dem og det estiske partikkelverbet i 10 av dem. Jeg har analysert 12 forskjellige situasjoner, hvor den konkrete betydningen av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema» er encyklopedisk. Det finnes nemlig store likheter i betydningene til disse partikkelverbene når en konkret kurve «kommer ut» av en konkret beholder eller et avgrenset sentrum. Grunnen til at betydningen ikke i alle situasjoner er den samme, er nettopp det hva slags landemerke, trajektor, og situasjon man har å gjøre med. Eksemplene i analysematerialet tyder på at landemerket kan være rom, bygning, kjøretøy, skog, et levende vesen både i norsk og estisk. Noe som var karakteristisk bare for det norske «komme ut», var at det ble brukt til å innlede endepunktet til handlingen. Det som kjennetegner det estiske partikkelverbet «välja tulema» er at det brukes i tilfeller hvor noe kommer til syne når det først står bak noe annet. Et annet slags tilfelle hvor bare «välja tulema» ble brukt var situasjonen hvor kurven lå under noe, og landemerket som ikke egentlig var en beholder ble konseptualisert som beholder.

Når det gjelder den metaforiske betydningen av «komme ut» og «välja tulema» i rammene av analysematerialet, kom jeg på noen konseptuelle metaforer som kan stå bak det at disse partikkelverbene brukes i sammenheng med vanskelige situasjoner, resultater, prosesser, presentasjoner, viten og forståelse. På grunnlag av eksemplene har jeg konstruert de følgende konseptuelle metaforer: VANSKELIG SITUASJON ER BEHOLDER, PROSESS ER BEHOLDER, FORSTÅELSE ER BEHOLDER, DET POSITIVE ER UTE og DET KJENTE ER UTE. Det fantes noen forskjeller mellom situasjonene hvor man bruker «komme ut» og «välja tulema» i. Når det gjelder metaforen DET POSITIVE ER UTE var det flere estiske eksempler som viste at resultatet av handlingen var positivt, de norske eksemplene tydde derimot på at handlingen ikke hadde lyktes på den beste måten. I sammenheng med metaforen DET KJENTE ER UTE sto forskjellen i det at «välja tulema» brukes når noe viser seg og når noe blir presentert. «komme ut» bruktes bare i sammenheng med situasjoner hvor noe ble presentert.

5 Sammenfatning

I denne oppgava har jeg tatt i betraktning både betydningene og bruken av en polysem enhet i to språk, nemlig ett norsk partikkelverb og den estiske ekvivalenten. Med partikkelverb viser jeg til enhtene som består av et verb og en partikkel, i min oppgave er det henholdsvis «komme»/«tulema» og «ut»/«välja». Jeg har forsøkt å få fram de viktigste aspektene ved betydningen av disse partikkelverbene og sammenlignet bruken av dem på grunnlag av materialet hentet fra to korpuser. Når det gjelder teoretisk materiale baserer min studie på prinsipper innenfor kognitiv lingvistik. Det betyr at man prøver å vise at det finnes sammenheng mellom menneskenes kroppslige oppfatning av verden og deres språkbruk.

Jeg har analysert det norske og det estiske partikkelverbet på grunnlag av bildeskjemaene SENTRUM-PERIFERI-skjema og BEHOLDER-skjema. I tillegg til dette har jeg sett på hvilke konseptuelle metaforer kan det finnes for at man bruker disse partikkelverbene i visse kontekster. Analyse materialet stammer fra Leksikografisk bokmålskorpus (skjønnlitterære tekster) og Det estiske skjønnlitterære korpus. Til sammen var det 600 eksempler på bruken av «komme ut» og 600 eksempler på bruken av «välja tulema».

Jeg delte eksemplene i to hovedkategorier, KONKRET og METAFORISK. Den førstnevnte hovedkategorien delte jeg inn i underkategorier på grunnlag av hva slags landemerker eller trajektor man hadde å gjøre med. Eksemplene i METAFORISK delte jeg inn i underkategorier på grunnlag av betydninger jeg fikk fra ordbøker. Den kvantitative analysen viste at det norske partikkelverbet «komme ut» brukes mest i konkret betydning (85,3%) mens i det estiske materialet bruker man det estiske partikkelverbet «välja tulema» for det meste i metaforisk betydning (58,3%). De mest frekvente betydningene av disse partikkelverbene var i sammenheng med henholdsvis underkategoriene «landemerket er en slags bygning eller værelse» og «setningen handler om en slags handling».

Når det gjelder de konkrete betydningene til «komme ut» og «välja tulema» henger de sammen med landemerkets og trajektorens egenskaper. Noen av de landemerkene som var felles for norsk og estisk var for eksempel bygninger, skoger, levende vesener og kjøretøy. En betydning som bare var særegen for det norske partikkelverbet var i sammenheng med tilfeller hvor endepunktet for handlingen var viktig. Det som preget det estiske partikkelverbet var at man brukte det i situasjoner hvor noe kom til syne etter at det først hadde vært bak noe annet.

De metaforiske betydningene av både den norske og estiske partikkelverbet gjenspeilte at det er noen konseptuelle metaforer som styrer språkbruken, for eksempel VANSKELIG SITUASJON ER BEHOLDER, PROSESS ER BEHOLDER, DET POSITIVE ER UTE og

DET KJENTE ER UTE. Når det gjelder den konseptuelle metaforen DET POSITIVE ER UTE brukte man det norske partikkelverbet mest i negative sammenhenger, mens det estiske partikkelverbet var brukt i både negative og positive situasjoner blant eksemplene i analysematerialet. En slags betydning som bare kjennetegnet det estiske partikkelverbet «välja tulema» var ‘å vise seg’.

Min studie har vist at det finnes store likheter mellom betydningene av partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema». Likevel fantes det noen tilfeller som karakteriserte bruken av enten det norske «komme ut» eller det estiske «välja tulema». Den største forskjellen var at det norske partikkelverbet var brukt overveiende i konkrete betydninger, mens det estiske partikkelverbet var brukt mer i metaforiske betydninger. Med en slik kognitiv-semantisk analyse som jeg har skildret her, er det mulig å analysere de mangesidige betydningene som ord kan ha. Det kunne vært interessant å undersøke videre på hvilken måte partikkelverbene blir brukt i andre slags tekster eller hvordan selve språkbrukere oppfatter forskjellig bruk av en og samme språklig enhet i ulike kontekster.

6 Resümee

Partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema»: En komparativ analyse

Ühendverbid «komme ut» ja «välja tulema»: Võrdlev analüüs

Autor: Norman Pirk

Juhendajad: Anu Laanemets, Snorre Karkkonen Svensson

39 lk

Oma töös käsitlen ühe polüsemse sõnaühendi kasutust norra ja eesti keeles. Uurimisobjektiks olen valinud norra ühendverbi «komme ut» ning selle eestikeelse vaste «välja tulema». Töö eesmärgiks oli tuua esile suuremad sarnasused ja erinevused nende ühendverbide tähenduses ja kasutuses. Analüüsimaterjalina olen kasutanud Ilukirjanduskorpuses ja Norra leksikograafilises korpuses leiduvaid ilukirjandustekste. Töö teoreetilise tausta tähtsaim lüli on kognitiivne lingvistika, mille peamine põhimõte seisneb selles, et inimeste kehaline kogemus mõjutab nende keelekasutust. Analüüsimeetod põhineb kahel kognitiivse semantika vallas levinud teoorial: kujundskeemidel (*image schemas*) ja kontseptuaalsetel metafooridel (*conceptual metaphors*).

Analüüsimiseks valisin mõlema keele puhul 600 lauset, mille jaotasin kahte suuremasse kategooriasse selle alusel, kas ühendverbi oli kasutatud konkreetse või metafoorse tähenduses. Kumbki rühm jagunes kitsama tähenduse alusel alamkategooriateks. Jaotusest suurematesse kategooriatesse selgus, et norra keele ühendverbi «komme ut» oli 85,3% ulatuses kasutatud konkreetse tähenduses. Seevastu oli eesti keel ühendverbi «välja tulema» kasutus enamjaolt metafoorne (58,3%). Kõige kõrgema sagedusega norra keele ühendverb oli seotud hoonetest või ruumidest välja tulemisega, eesti keele puhul kasutati ühendverbi «välja tulema» enim tegevuste õnnestumisega seotud tähenduses.

Mõlema keele ühendverbi puhul eristasid konkreetseid tähendusi objektid, mille suhtes liiguti (*landmark*), või objektid, mis ise liikusid (*trajectory*). Kohad, kust keegi või miski sai välja tulla, kattusid paljuski norra ja eesti keele puhul, näiteks hoone, tuba, mets, elusolend või sõiduvahend. Kontekst, kus kasutati ühendverbi «komme ut», oli seotud tulemise sihtkohaga. Eesti keele ühendverbi «välja tulema» kasutati aga olukordades, kui keegi või miski tuli nähtavale mingi objekti tagant.

Ühendverbide «komme ut» ja «välja tulema» metafoorne kasutus näitas, et on võimalik konstrueerida mõned kontseptuaalsed metafoorid, mis põhjendavad, miks just teatud olukordades seda ühendverbi kasutatakse, näiteks: KEERULINE OLUKORD ON MAHUTI,

PROTSESS ON MAHUTI, TUTTAV ON VÄLJAS JA POSITIIVNE ON VÄLJAS. Ka selle kategooria puhul esines ühendverbide «komme ut» ja «välja tulema» tähenduses ja kasutuses väikseid erinevusi.

Töö tulemuseks oli, et ühenverbide «komme ut» ning «välja tulema» tähendused ja kasutuskontekstid kattusid suurel määral. Suurim erinevus seisnes selles, et norra keele puhul oli selle ühendverbi kasutus enamjaolt konkreetne, eesti keele ühendverbi puhul aga metafoorne.

Litteratur

- AKSIS: Norsk tekstarkiv. (2013) *10. 000 hyppigste ordformer basert på ca 150 millioner ord*. [Online] Hentet fra <http://helmer.aksis.uib.no/nta/ord10000.txt>. [Hentet 05.05.2013]
- Berntsen, H. E. (2009) *Norske partikkelverb og oversettelse til spansk*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo
- Bokmålsordboka*. (2010) [Online] <http://www.nob-ordbok.uio.no> Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet.
- Eesti keele käsiraamat*. (2013) [Online] Eesti Keele Instituut. Hentet fra: <http://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=4&p1=2> [Hentet: 02.04.2013]
- Eesti keele seletav sõnaraamat*. (2009) [Online] <http://www.eki.ee/dict/ekss/> Eesti Keele Instituut.
- Eesti kirjakeele sagedussõnastik*. (2002) [Online] Hentet fra: <http://www.cl.ut.ee/ressursid/sagedused/index.php?lang=et>
- Erelt, M. et al. (1993) *Eesti keele grammatika II*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut
- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (2007) *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti keele sihtasutus
- Evans, V., Bergen, B. K., Zinken, J. (2007) *The cognitive linguistics enterprise: an overview*. [Online] Hentet 23.04.2013 fra <http://www.vyvevans.net/CLOverview.pdf>
- Faarlund, J. T., Lie, S., Vannebo, K. I. (1997) *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gibbs, R. W., Jr. (1994) *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press
- Golden, A. (2009) *Ordforråd, ordbruk og ordlæring*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Golden, A., Mac Donald, K., Ryen, E. (2011) *Norsk som fremmedspråk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hagen, J. E. (2008) *Norsk grammatikk for andrespråklærere*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Hampe, B. (1997) *Facing up to the Meaning of «face up to». A Cognitive Semantico-Pragmatic Analysis of an English Verb-Particle Construction* i Foolen, A., Van der Leek, F (red) *Constructions in Cognitive Linguistics. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kährrik, K. (2001) *Getting down to 'downs': some observations about the Estonian verb-particle constructions with 'alla' and 'maha'* i Tragel, I. (red) *Papers in Estonian Cognitive Linguistics*.

- Lakoff, G., Johnson, M. (1999) *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003) *Metaphors We Live By*. Chicago; London: University of Chicago Press
- Langacker, W. R. (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press
- Leech, G. (1977) *Semantics*. Harmondsworth [osv.]: Penguin Books
- Morgan, P. (1997) *Figuring out figure out: Metaphor and the semantics of English verb-particle construction* i Cognitive Linguistics 8-4, 327 – 357
- Strzelecka, E. (2003) *Svenska partikelverb med in, ut, upp och ner: En semantisk studie ur kognitivt perspektiv*. Doktoravhandling. Uppsala: Uppsala Universitet
- Taylor, J. R. (2003) *Cognitive Grammar*. Oxford [osv.]: Oxford University Press

Anvendte korpuser

Ilukirjanduskorpus. [Online] Hentet fra <http://www.keeleveeb.ee/>

Leksikalsk bokmålskorpus. [Online] Hentet fra <http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/lbk/>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ Norman Pirk _____
(isikukood: _____ 8901264724 _____)
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
_____ Partikkelverbene «komme ut» og «välja tulema» _____
_____ En_komparativ_analyse _____
_____,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Anu Laanemets, Snorre Karkkonen Svensson _____,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus _____ (*kuupäev*)

_____ Norman Pirk _____
(*allkiri*)